

Část I. - Premisy a metoda

*Kdežto však ostatní tvorstvo je schýleno, k zemi se dívá,
člověku dal on vztyčenou tvář a k nebi mu kázal
hledět a vzpřímený zrak vždy k hvězdám do výše zdvíhat.
Tak tedy zem, jež syrová byla a bez tvaru ještě,
přešla v neznámé podoby lidí a na se je vzala.*

Publius Ovidius Naso, Proměny

2 Právo jako informační systém

2.1 Wienerova kybernetika jako filozofie informací

Pojem života je metaforou, jejíž významový rozptyl se nejrůznější obory lidského myšlení snaží ukázat a zpřesnit odnepaměti. Zkoumat a popisovat podstatu života si tak již po tisíce let dávají za úkol filozofové stejně jako teologové, přírodovědci, astronomové nebo právníci¹. Nutná specializace jednotlivých vědních oborů však s postupem času vedla (a nadále vede) k tomu, že pravděpodobnost poznání komplexních jevů, mezi něž život bezesporu patří, se s postupem času spíše snižuje.

Když se krátce po konci druhé světové války začal okolo životního díla Norberta Wienera formovat nový vědní obor s cílem zkoumat, popsat a napodobit život, bylo samozřejmě možné navazovat na již dříve učiněné partikulární objevy různých vědních oborů. Celostní pohled na komplexní problém života však vyžadoval návrat k metodám pěstovaným (skutečnými) filozofy, z nichž Wiener sám vybírá a vyzdvihuje Gottfrieda Wilhelma Svobodného Pána von Leibniz.

Pro Wienera byl Leibniz posledním, kdo „měl pod kontrolou veškeré vědění své doby².“ V tomto směru se Wiener snažil přiblížit jeho příkladu, když sám studoval matematiku a zoologii, aby později zakotvil v oboru filozofie (matematice se však zhusta věnoval i nadále). Na rozdíl od Leibnize však byl Wienerův náhled na vědu formován optimistickým racionalismem a modernismem počátku dvacátého století. Z tohoto důvodu se Wiener prakticky vždy, podobně jako jeho učitel z Cambridge a laureát Nobelovy ceny za literaturu Bertrand Russell, vyhýbá teologickým otázkám³ podstaty světa a zaměřuje se spíše na problémy o řád níž. Namísto poznávání Boha či Boží vůle se tedy věnuje spíše hranicím racionality a pozitivním jevům, přičemž dominantními jsou v jeho myšlení přístupy analytické a logické.

V době, kdy se Wiener poprvé objevuje v Evropě, dochází k bouřlivým střetům empirického a idealistického (či intuitivního) pozitivismu, jejichž nejvýznamnějším

¹ Zde se pro pořádek sluší poznamenat, že všechny uvedené obory a řadu dalších původně vnímala filozofie jako své oborové disciplíny. Ještě Descartes v předmluvě ke svým Principům filozofie hovoří v souvislosti s pojmem filozofie o „perfektní znalosti všeho, co jen člověk může poznat“ – srov. DESCARTES, R. *The Principles of Philosophy*, přel. Weitch, J., Project Gutenberg, 2003.

² Srov. WIENER, N. *Cybernetics: or, Control and communication in the animal and the machine*. Cambridge : MIT Press, 1948, str. 2.

³ Můžeme připomenout, že celé Leibnizovo dílo zřejmě směřuje k poznání podstaty Boží vůle a popisu jejích důsledků. Komplexní obraz světa pak podává v titánském díle Theodicea, kde se, jak je v podtitulu uvedeno, zabývá Boží dobrotou, lidskou svobodou a původem zla. Viz LEIBNIZ, G. W. *Theodicy*, přel. Huggard, E.M. Project Gutenberg, 2005. Kniha vyšla i v českém překladu, naposled LEIBNIZ, G. W. *Theodicea*, přel. Šprunk, K. Praha : OIKOYMENH, 2004.

kolbištěm je Vídeň⁴. V těchto třenicích bývá hlavním objektem zájmu metoda, přičemž empiričtí pozitivisté staví svá učení na možnosti faktického důkazu, tj. experimentu. Idealisté naproti tomu argumentují možností ověřovat jednotlivé teze nejen empiricky, ale i pouze logicky či i jen intuitivně.

Přestože se Wiener na rozdíl od Russella drží spíše stranou těchto debat, jednoznačně se svým dílem hlásí k idealistickému či logickému pozitivismu. Výjimečný rozsah vzdělání mu pak společně s nezávislostí na technických omezeních empirických metod umožňuje věnovat se komplexním matematicko-filozofickým problémům a z nich především otázce organizace.

Wiener postupně dochází k pochopení vztahu mezi časem a mírou organizace živých a neživých systémů. Sleduje především působení univerzální rozkladné tendence, entropie, a zjišťuje, že entropii lze vnímat nejen jako termodynamický zákon ale i jako biologické či dokonce obecně společenské pravidlo. Současně poznává, že entropie respektive organizace může být klíčem k poznání podstaty a unikátních vlastností života.

Dříve, než Wiener stihne formulovat a argumentovat své základní teze stran organizace a entropie v publikaci *Kybernetika* (v orig. *Cybernetics*), vychází obdobně zaměřená kniha rakouského laureáta Nobelovy ceny za Fyziku Erwina Schrödingera nazvaná *What is Life*⁵. Obsahuje teze Schrödingerových přednášek proslovených na Koleji Svaté Trojice v Dublinu, v nichž didakticky až polopatiisticky vysvětluje problém entropie a organizace u živých organismů. Věrný modernistické vědeckosti zde Schrödinger formuluje tezi, že život a veškeré jeho projevy mohou být popsány statistickými metodami, tj. jako fyzikální děje. Tím v podstatě boří hranice poznatelnosti mezi živými organismy a neživou přírodou a vyzývá k aplikaci fyzikálních teorémů i na do té doby nemyslitelné objekty zkoumání, tj. především na živé organismy a jejich společenstva⁶.

Charakter entropie jako fyzikálního jevu vykládá Schrödinger následovně (překlad RP): „*Dovolte mi nejprve zdůraznit, že v případě entropie nejde o nějaký mlhavý koncept či myšlenku, ale o měřitelnou fyzikální hodnotu. (-) Za teploty rovnající se absolutní nule (něco okolo -273°C) je entropie zkoumaného vzorku nulová. Když vzorek převedeme do jiného stavu pomalými drobnými vratnými kroky (-), entropie vzroste o to, co můžeme vypočítat podílem každé drobné části tepla, kterou jsme museli vzorku dodat a absolutní teploty, v níž k dodání došlo a následným sečtením takto získaných hodnot. (-) Z toho můžeme vidět, že entropii měříme v kaloriích na stupeň Celsia (cal/C).*“

Ve výše naznačeném smyslu můžeme konstatovat, že Wiener na Schrödingera v mnohém navazuje. Podobně jako Schrödinger, je i Wiener idealistickým pozitivistou, spoléhá na rozum, logické myšlení i rozumovou intuici. Wiener také věří

⁴ Od té doby nevidaná kumulace intelektuálního potenciálu vedla přímo či zprostředkovaně k epochálním objevům, byla však i zdrojem velkého intelektuálního napětí. Vzájemná nevraživost přívrženců různých filozofických přístupů k nejrůznějším vědním oborům (včetně práva) ústila v četné ostré osobní spory. Barvitě toto nesmírně plodné avšak též silně brizantní prostředí líčí Palle Yourgrau in YOURGRAU, P. *A World Without Time*. London : Penguin Books, 2007, str. 21 a násl.

⁵ Viz SCHRÖDINGER, E. *What is Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. Dílo je volně dostupné i on-line na adrese home.att.net/~p.caimi/Life.doc.

⁶ Totální Wienerovo pojetí kybernetiky jako Leibnizovsky univerzální nauky o organizaci života odmítá Viktor Knapp, když píše: „*Zdá se ovšem, že Wiener společnost lidskou z dosahu kybernetiky nevylučuje, nýbrž ji v důsledku určitých idealistických představ mylně podřizuje pojmu 'živého (tj. biologického) organismu'*. Naopak je na prvý pohled jasno, že kybernetika není vědou o veškerém řízení společnosti (tento důsledek by byl absurdní: při takovém chápání by kybernetika pohltila politiku, vědu o státu a právu atd.)“ – viz KNAPP, V. *O možnosti použití kybernetických metod v právu*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1963, str. 17.

v použitelnost fyzikálních teorémů při zkoumání živých organismů a své teze opírá o fyzikální pojetí entropie či organizace.

Na rozdíl od Schrödingera však jde Wiener při poznávání podstaty života ještě o krok dál, když se ptá po tom, který element působí rozdíl mezi organizovaným a chaotickým systémem a dále pak, proč má život, empiricky vzato, schopnost čelit entropii, zatímco neživá příroda jí podléhá. Svě poznání staví na třech základních paradigmatech, tj. že informace je protikladem entropie, že život stále pracuje s takovým objemem informací, který působí jeho organizovanost a konečně, že generickým znakem živých organismů je schopnost reagovat na měnící se podmínky produkci informace⁷.

Z hlediska efektu je lhostejné, zda je určitému systému dodána organizující informace zvenčí, nebo zda si ji systém sám vytvoří. V obou případech je přímým efektem výskytu informace snížení entropie. Informační dispozice respektive schopnost vytvářet organizující informace je pak právě tím, co z hlediska kybernetiky od sebe odlišuje život a neživé systémy. Zatímco neživá příroda není vybavena mechanismem tvorby a zpracování organizujících informací a postupně podléhá entropii, jsou živé organismy naopak typické tím, že do vlnku dostávají větší než kritickou masu organizujících informací a život jako takový se pak vyznačuje schopností dále tyto informace nejen reprodukovat ale na jejich základě vytvářet nové, to mimo jiné i v reakci na změny okolního prostředí.

Můžeme samozřejmě namítnout, že od určitého okamžiku je i každý živý organismus podroben entropii, neboť ztratí kritický objem informace, začne stárnout a nakonec umírá. Dokonce i u některých druhů pozorujeme ztrátu kritické míry vnitřní informovanosti, když tyto druhy nejsou schopny reagovat na změny vnějšího prostředí a zanikají (vymírají). To však doposud platí pouze pro jednotlivé organismy nebo jejich druhy, nikoli pro život jako takový⁸.

Kybernetika nebyla původně Wienerem postavena jen jako analytická či statistická disciplína. Dokonce by se dalo říci, že namísto logiky či matematiky má ve své původní podobě mnohem blíž k filozofii. Wiener se tak sice věnuje například konkrétní formulaci matematických výrazů pro redukci chybovosti informačních toků⁹, současně se však na téže bázi zabývá i základními otázkami mezilidské komunikace včetně jejího ústředního media, tj. jazyka¹⁰.

Holistický přístup Wienerův k podstatě života není původně ojedinělý. Jak bylo uvedeno výše, byla doba konce devatenáctého a počátku dvacátého století charakteristická tím, že se přírodní vědy, především pak matematika a teoretická fyzika, prolínaly s filozofií. V debatách o podstatě světa a sil, které jím hýbou, tedy nebyly výjimkou repliky fyziků na filozofické teze a naopak. Nejednalo se přitom o žádné excesy či nevědecké úlety, ale o relevantní příspěvky do odborné diskuse o otázkách přírodovědných, morálních, společenských či náboženských.

⁷ Viz WIENER, N. *Cybernetics: Or the Control and Communication in the Animal and the Machine*. Cambridge : MIT Press, 1961, str. 11.

⁸ Tím, kdo na základě pozorování jako první konstatoval a zmapoval přirozenou tendenci života rozvíjet generické penzum vnitřních organizujících informací a adaptovat se na měnící vnější podmínky, byl Charles Darwin. Jeho pojednání O původu druhů se pak stalo základem evolučních teorií, s nimiž vedle empirických přírodních věd pracuje mimo jiné i kybernetika – viz DARWIN, CH. *On the Origin of Species By Means of Natural Selection, or, the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. Project Gutenberg, 1998.

⁹ Srov. např. WIENER, N. *Cybernetics: Or the Control and Communication in the Animal and the Machine*. Cambridge: MIT Press, 1961, str. 86 a násl.

¹⁰ Srov. tamtéž, str. 155 a násl.

Wienerovo dílo, byť bylo vydáno a dostalo se mu mohutného věhlasu až v době poválečné, jakoby se snažilo oprášit pansofické tendence z doby vrcholícího modernismu a vyzvat vědce ke zkoumání předmětného problému, tj. života, jako komplexního celku. S odstupem času je však jasné, že Kybernetika nebyla pochopena a přijata jako manifest vyzývající k oprášení předválečných debat vedených společně matematiky, filozofy, sociology či biology. Namísto toho stala se základem oboru až na výjimky víceméně reprodukcí matematické a logické metody pro potřeby poznání, popisu a napodobení organizace v živých entitách.

Právě uvedené je nesporně důsledkem shora naznačeného obdivu, který Norbert Wiener choval k Leibnizovi a jeho dílu. Z něj pak zřejmě pochází i Wienerova racionalita vtělená do snahy o důslednou aplikaci matematických, logických či statistických metod. Připomeňme však v úvodu zmíněný rozdíl, který lze jednoznačně odhalit právě mezi Leibnizem a jeho následovníky z přelomu devatenáctého a dvacátého století, mimo jiné i Wienerem nebo Russellem. Leibniz se totiž vedle intelektuálních (či racionálních) úvah zhusta zabýval i o řád vyšším referenčním hlediskem racionality, kterým byl pro něj Bůh.

Wiener však, když hovoří o Leibnizovi jako o kmotrovi nového oboru kybernetiky¹¹, vyzdvihuje a přebírá především Leibnizovu racionalitu a do značné míry pomíjí, že Leibniz výsledky své intelektuální aktivity ještě konfrontuje s vyšším řádem pravidel. Zatímco se tedy Leibniz obrací k Bohu¹², staví racionalista Wiener své učení na sekulárním holistickém přístupu, přičemž vědecká náhražka Boží morálky, tj. morální filozofie¹³, mu už ovšem neslouží za referenční hledisko. Podstatu rozdílu mezi Leibnizem a Wienerem tedy nemusíme nutně vidět v tom, že Leibniz se obrací k Bohu, zatímco Wiener k morálce jako k intelektuálnímu zadání, ale v tom, že zatímco Leibniz má Boží morálku za referenční hledisko, pracuje Wiener s morálkou (v jeho případě sekulární) jen jako s jedním ze zkoumaných systémů. Stručně řečeno tedy zatímco Leibniz se morálkou řídí, Wiener ji logicky analyzuje.

Skutečnost, že Wiener nepovažuje morálku za referenční hledisko ale za pouhý koncept pak ve spojení s důrazem na logické, matematické a statistické metody vedou k tomu, že Kybernetika vyznívá a účinkuje spíše jako matematicko-logické dílo. Wienerovi žáci a pokračovatelé se už tedy rekrutují spíše z řad matematiků či statistiků, zatímco morální filozofie postupně ztrácí o kybernetiku zájem a, co je horší, kybernetika ztrácí zájem o morální filozofii. V současné době se tedy z původního Wienerova rozsahu dochovává prakticky už jen aplikovaná kybernetika ve formách informatiky, robotiky apod.

¹¹ Wiener píše: „Pokud bych měl jmenovat z významných postav historie vědy někoho patronem kybernetiky, musel by to být rozhodně Leibniz. Jeho filozofie se totiž soustředila okolo dvou úzce spjatých konceptů – okolo univerzálního symbolismu a matematické logiky.“ Viz Wiener, N. *Cybernetics: On the Control and Communication in the Animal and the Machine*. Cambridge: MIT Press, 1961, str. 12.

¹² V této souvislosti by nebylo úplně spravedlivé hovořit v souvislosti s Leibnizem o Boží vůli jen jako o referenčním hledisku racionality – Leibniz totiž pracuje s Vyší Mocí i opačně, když staví Boha před „nejvyšší soud lidského rozumu.“ V této zkoušce Bůh, nikoli překvapivě, obstojí.

¹³ Snaha o nahrazení teologického morálního fundamentu společnosti nějakou jeho sekulární obdobou je typická pro celé období vrcholného modernismu. Přestože však byla vytvořena řada vpravdě geniálních morálně filozofických systémů, je třeba empiricky konstatovat, že projekt čistě sekulární morálky není doposud příliš úspěšný.

2.2 Pravé informace

Pojem organizace, který se stal hlavním těžištěm Wienerova životního díla, lze použít ve dvou základních významech, a to procedurálním a institucionálním. V procedurálním významu označuje pozitivní změnu v množství informace odehrávající se v určitém systému. Organizace či organizování tedy probíhá tak, že se v čase zvyšuje informovanost systému a naopak se tedy snižuje jeho entropie. Důvodem organizace pak je samozřejmě informace, přičemž je z hlediska efektu lhostejné, zda tato pochází ze systému samotného nebo, zda je dodána zvenčí.

Institucionální význam pojmu organizace používáme pro označení výsledku uvedené procedury, tj. pro systém organizovaný prostřednictvím informace. Rozdíl mezi institucionálním a procedurálním významem pojmu organizace tedy můžeme vidět v časovém aspektu. Zatímco organizace jako procedura pracuje s časem jako s jednou z proměnných, je pro institucionální význam pojmu organizace aspekt času víceméně irelevantní. Oba významy pojmu organizace se naopak neliší ve vztahu k informaci, neboť právě ona je jednak základním momentem organizování a zároveň též *conditio sine qua non* existence organizovaného celku (tj. organizace v institucionálním smyslu).

Z právě uvedeného vyplývá, že za informaci v pravém smyslu toho slova můžeme označit pouze takové sdělení, jehož důsledkem je organizace určitého systému. Pokud bychom tedy chtěli zachovat terminologickou čistotu při používání tohoto pojmu, museli bychom s označením určitého sdělení za informaci nejprve počkat, jaký bude jeho organizační efekt¹⁴. Došlo-li by pak s výskytem sdělení ke snížení entropie určitého systému, mohli bychom takové sdělení prohlásit za informaci. Pokud by se však míra organizovanosti příslušného systému nesnížila nebo naopak by vzrostla, o informaci by se nejednalo (takové sdělení bychom pak mohli označit za dezinformaci, za balast či populárně za spam).

Z hlediska organizace mají samozřejmě význam pouze informace v pravém smyslu toho slova. Jakýkoli informační systém, ať už je jím železniční grafikon, noviny nebo právo, se tedy přirozeně snaží přijímat, zpracovávat a produkovat pouze pravé informace a naopak se vyvarovat dezinformací či balastu. Klíčovou pro úspěch veškerých informačních oborů, přičemž ve své podstatě jsou všechny obory lidské činnosti, přírodovědné či humanitní, založeny primárně na práci s informacemi, je tedy vyvinutí takových metod, které zajistí filtrování (skutečných) informací.

Medicína si tedy například hledí toho, aby jí používané látky byly ordinovány odpovídajícím způsobem ke svému účinku – příkladem dezinformace pak může být v tomto směru chybná diagnóza nebo kontraindikace. Podobně v řemeslech jde především o to, jaký nástroj zvolit a jak s ním pracovat – špatný nástroj nebo chybný postup pak mají rovněž za následek snížení míry organizace výstupu (například zničení suroviny). Pravost informace je pak v obou uvedených příkladech určena vcelku dobře měřitelným a empiricky dokazatelným efektem.

V přírodovědných nebo řemeslných oborech tedy není pochyb o tom, že vědomosti o informační kvalitě jednotlivých sdělení čerpáme primárně z empirického poznání. Informace o účinku určité chemické látky na lidský organismus stejně jako o důsledku použití určitého nástroje na opracovávanou surovinu tedy vznikají a jsou dále zpracovávány na základě zkušeností případně logickým odvozením či analogií. Právě na empirickém ověřování informační kvality různých sdělení (tezí) je založena i

¹⁴ Druhou možností by bylo vyvinout metodu předvídání efektu sdělení – počet proměnných však takové řešení prakticky znemožňuje.

metoda empirického pozitivismu, tak populárního na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Tento směr, o němž se stručně zmiňujeme výše, se snažil zajistit vědeckou úroveň lidského poznání tak, že odmítal pracovat s informacemi, které by nebylo možné empiricky ověřit. Pouhé systematicko-logické či dokonce i jen intuitivní myšlenkové operace tak pro něj nepředstavovaly relevantní metody bez toho, aby výsledný poznatek prošel či mohl projít reálným testem „informační pravosti¹⁵“.

Zatímco byl empirický pozitivismus jen epizodou ve vývoji vědeckého poznání¹⁶, potýkají se humanitní vědy a umělecké disciplíny s problémem určení informační kvality svých vstupů a výstupů odnepaměti. Důvodem je skutečnost, že k empirickému konstatování efektu určitého sdělení na systém (ať už jde o vědomí jednotlivého člověka nebo o lidské společenství jako celek) je nutné znát obrovské množství proměnných. Žádný obor pak o sobě nemůže prohlásit, že zná lidskou mysl nebo společenskou organizaci natolik, aby byl schopen s jistotou empirických pozitivistů určit, zda se určitá informace projevuje v životě jednotlivce nebo společnosti pozitivně či naopak. Dokonce je v tomto směru složité určit i samotné referenční hledisko, tj. identifikovat kýžený organizovaný stav (viz dále).

Řada humanitních či uměleckých sdělení nemá ani, stručně řečeno, časovou adresu. Filozofické systémy, politické ideologie nebo třeba umělecká díla totiž obvykle nejsou plánovány k vyvolání efektu v předem stanoveném čase, ale vznikají s různým časovým určením a řada z nich má dokonce ambici být permanentní. O spoustě humanitních respektive uměleckých výtvorů tedy nejsme a nebudeme schopní s jistotou prohlásit, zda mají informační nebo dezinformační charakter, neboť to, co se dnes zdá být pro člověka nebo společnost dobré, může být zanedlouho na základě momentální (nikdy však úplné) zkušenosti naopak zavrženo jako nefunkční.

Právo trpí v uvedeném smyslu na stejný problém jako jiné humanitní či umělecké disciplíny. Informační charakter práva, tedy „informační pravost“ právních pravidel totiž nelze spolehlivě určit. Míru dosažení partikulárních cílů konkrétních právních pravidel, tj. například snížení kriminality, vyrovnání státního rozpočtu nebo zvýšení míry zaměstnanosti, tak sice lze vcelku spolehlivě měřit a dokázat, obecnější účely však již nelze ani přesně definovat¹⁷ a o to méně pak měřit míru jejich dosažení.

Tuto situaci lze přirovnat ke hře v šachy. Přestože je tato královská hra ve svých pravidlech relativně náročná, známe přesně rozměr a tvar hracího pole i možnosti pohybu jednotlivých figur. Vítězstvím pak je dosažení kapitulace soupeřova krále. Instrukce vedoucí k tomuto kýženému stavu tedy můžeme považovat ve výše naznačeném smyslu za pravé (skutečné) informace. Hrací pole práva však nemáme ani zdaleka přesně zmapované – neshodneme se dokonce ani na tom, jak je toto pole velké a jakou kvalitu mají jednotlivé jeho části (o figurách nemluvě). Bavit se v těchto souvislostech o tom, co znamená vítězství (říkejme mu třeba spravedlnost nebo morálka), pak vůbec nemá smysl.

¹⁵ Mezi představitele tohoto přístupu patřil například rakouský fyzik Ernst Mach, po němž se tento typ pozitivismu dokonce místy označuje jako „machismus.“ Tento pojem pak v polemice s Machem používá například i Lenin – srov. Ilyenkov, E. *Leninist Dialectics and the Metaphysics of Positivism*. London: New Park Publications, 1982, str. 3.

¹⁶ Můžeme se domnívat, že tento směr představoval mezičlánek dělicí nábožensky založenou vědu a vědu založenou na víře v abstraktní intelekt.

¹⁷ Pojmenovat a popsat základní cíl či účel práva se po celé dvacáté století vehementně a nikoli zcela bez úspěchu pokoušela především evropská právní věda. Z jejích představitelů lze pak vyzdvihnout především Rudolfa Jheringa a Gustava Radbrucha, přičemž první jmenovaný viděl účel práva v zajištění klidu (míru), druhý pak vnímal účel práva jako výsledek napětí mezi jistotou, spravedlností a účelností – viz dále.

Vytvoření metody k určení, zda právní pravidla mají informační charakter, tj. přispívají k organizaci společnosti, představuje tedy ideálně neřešitelné zadání. Namísto exaktních empirických informací se při hodnocení informační kvality práva spoléháme spíše na historickou zkušenost v kombinaci s intuitivní úvahou. Jinými slovy se tak při hodnocení informační kvality práva ohlížíme do doby, kdy byla podle našeho názoru společnost lépe či naopak hůře organizována a tuto míru organizace pak ve spojení s aktuální intuitivní úvahou užíváme jako referenční hledisko k určení, zda je právo organizující či nikoli (zda má nebo nemá informační charakter).

2.3 Informace pravdivé a platné

Empirické obory lidského poznání, tj. takové, kde lze přistoupit k empirickému důkazu kvality informace, pracují s kategorií pravdivosti. Její použití je možné díky relativně jednoduchému kontextu hodnocených situací a též díky relativně jednoduchému určení kvality výsledného efektu. Stručně řečeno tedy můžeme hovořit o pravdě především tehdy, pokud víme, jak zní otázka a co rozumíme pravdou. Zabýváme-li se informační kvalitou sdělení, že heřmánek pomáhá při žaludečních obtížích, máme vcelku solidní informace o tom, jak takové obtíže obvykle vypadají i o tom, jak má vypadat výsledek jejich úspěšné léčby. Prostým porovnáním stavu před a po aplikaci heřmánku pak dospějeme k prakticky (nikoli ovšem absolutně) pravdivému závěru ohledně jeho účinků.

V jedné z dřívějších publikací¹⁸ jsme se přihlásili k tezi, že pravdivost je u empiricky ověřitelných výroků ekvivalentní k jejich informační kvalitě. Pravdivý výrok tedy dle této teze můžeme považovat za informaci, neboť jeho přítomnost v určitém systému zvyšuje jeho organizaci. Vyjdeme-li však ze shora uvedených poznatků ohledně pravosti informace, docházíme k závěru, že ekvivalence pravdivosti a informační kvality (tj. organizačního charakteru) není ani zdaleka úplná.

V řadě případů pravdivost přímo implikuje informační kvalitu, typicky v situacích, kdy lidé jednají racionálně. Informace o tom, že venku prší, pokud je pravdivá, nesporně vede ke zvýšení míry organizace jejích adresátů. Vedle racionálně motivované reakce na informaci však též často dochází i k situacím, kdy lidé na informace reagují emocionálně – týká se to například reakcí na informace o zdravotním stavu, o záležitostech týkajících se partnerského soužití nebo na informace ekonomického charakteru¹⁹. V tomto případě se tak skutečně uplatňuje rčení, že „někdy je lépe nevědět,“ to znamená, že organizaci v takových případech nezajistí pravdivá informace ale naopak nepravda nebo informační deficit²⁰.

V medicíně je příkladně bráno za prokázané, že míra informací o vlastním zdravotním stavu může mít v některých případech přímý vliv na pravděpodobnost uzdravení pacienta trpícího vážnou či dokonce smrtelnou nemocí. Neplatí však přitom ani náhodou přímá úměra mezi vývojem zdravotního stavu pacienta a pravdivostí či úplností informací podávaných mu lékařem. Právě naopak – v této situaci pacientovi

¹⁸ Viz Polčák, R. Právo a evropská informační společnost. Brno: Masarykova univerzita, 2009, str. 25 a násl.

¹⁹ Ekonomové v této souvislosti hovoří o pojmech, jako je „nálada na trhu“ nebo „investorský sentiment“ – k tomu srov. např. Gerber, A., Vogt, B., Hens, T. Rational Investor Sentiment. Zurich IEER Working Paper, č. 126, dostupný z www.ssrn.com.

²⁰ V tomto případě tedy organizace adresáta neklesá nebo i roste i přes to (resp. právě proto), že mu příslušné sdělení ještě nebylo dáno. Paradoxně je tedy informovanost a tím i organizovanost adresáta v takové situaci vyšší v důsledku toho, že adresát nezná pravdu nebo se ji dozvídá až ve správný okamžik.

naopak někdy pomáhá takzvaná milosrdná lež či záměrné zatajení pravdivých informací²¹.

Ani v případech, kdy lze ověřit pravdivost určitého sdělení empiricky tedy nelze s jistotou konstatovat, že pravdivé sdělení je nutně a vždy skutečnou informací. Kategorie pravdivosti tak s protientropickou kvalitou příslušného sdělení přímo nesouvisí.

Vedle toho, že nelze přímo svázat kategorii pravdivosti s organizačním (informačním) efektem, nelze pominout ani skutečnost, že u řady sdělení je obtížné či dokonce zcela nemožné určit, zda vůbec mohou být pravdivá či nikoli. Často se tedy dostáváme do situace, kdy nelze s jistotou prohlásit nejen to, zda jsou sdělení objektivně pravdivá (nelze jejich pravdivost ověřit), ale dokonce ani to, zda a případně jakých hodnot pravdivosti mohou nabývat²².

Typickým příkladem sdělení, jejichž schopnost nabývat hodnot pravdivosti je přinejmenším sporná, jsou regulativní věty, které na rozdíl od výroků nepopisují skutečnost, ale vyjadřují povinnost. Otázka možnosti přiřadit povinnostnímu sdělení hodnotu pravdivosti patří především v právní vědě mezi evergreeny bez jasného řešení. Zastánci názoru, že regulativní věta nemůže nabývat hodnot pravdivosti, argumentují Humovou tezí o nepřeklenutelné propasti mezi bytím („is“) a mětím („ought“). Budeme-li tuto tezi aplikovat na kategorii informace, dojdeme k dělení na informace pravdivostní, tj. výroky, a povinnostní, tj. regulativní věty. Výroky pak v této systematicke popisují skutečnost a lze jim přiřadit hodnotu pravdivosti, zatímco regulativní věty obsahují informace o povinnostech a namísto pravdivosti u nich hovoříme o jejich platnosti²³.

Myšlenkové směry odmítající přiřazovat kategorii pravdivosti regulativním větám označujeme souhrnně jako non-kognitivistické. V opozici k nim pak stojí kognitivismus, který se prostřednictvím odmítnutí Humovy teze hlásí k názoru, že regulativní věty ve své podstatě vycházejí ze skutečnosti²⁴. Za důvod existence regulativních vět pak tyto myšlenkové proudy neberou lidskou vůli ale přírodní zákonitosti, racionalitu, Boží vůli apod. V tomto smyslu tedy kvalitu regulativní věty hodnotíme podle toho, do jaké míry obsahově odpovídá objektivně existujícímu pravidlu (tj. např. Boží vůli). Existuje-li pak souvislost mezi objektivně existujícím (přirozeným) pravidlem a obsahem regulativní věty, můžeme prohlásit, že tato věta odpovídá skutečnosti, respektive že je pravdivá²⁵.

Kognitivismus, jakkoli přináší atraktivní možnost pracovat při hodnocení informací pouze s jednotnou kategorií pravdivosti, trpí v praktické aplikaci svých tezí řadou operačních deficitů. Nejzávažnějším z nich je zřejmě skutečnost, že užití kategorie pravdivosti předpokládá existenci metody jejího určení a ověření. Pokud tedy máme o určitém sdělení prohlásit, že je pravdivé či naopak, je zpravidla třeba

²¹ Srov. Klener, P., Vorlíček, J. et al. *Podpůrná léčba v onkologii*. Praha: Galén, 1998.

²² K tomu srov. Holländer, P. *Filosofie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 177 a násl.

²³ Srov. např. McDowell, J. *Non-Cognitivism and Rule Following*. In Crary, A., Reed, R. *The New Wittgenstein*. London: Routledge, 2000, str. 38 a násl.

²⁴ Kognitivistický přístup k poznání a pravdivosti má řadu implikací. V právní vědě slouží jeho metoda k odůvodnění přímého vztahu mezi právními pravidly a morálkou – srov. např. Svavarsdottir, S. *Moral cognitivism and Motivation*. *The Philosophical Review*, roč. 108, číslo 2, str. 161 a násl.

²⁵ Argumentaci této teze přináší do právní vědy Ronald Dworkin prostřednictvím své teorie jedné správné odpovědi. Dworkin optimisticky předpokládá, že na každou právní otázku lze nalézt a argumentovat právě jednu správnou (pravdivou odpověď) – k tomu srov. např. Dworkinovu repliku Dworkin. R. *No Right Answer?* *New York University Law Review*, roč. 53, číslo 1, str. 1 a násl.

předem určit, co za pravdu považujeme a následně takové prohlášení odpovídajícím způsobem podložit (v právu prokázat či alespoň osvědčit)²⁶.

Jak bylo uvedeno shora, lze u některých výroků konstatovat jejich pravdivost s velkou mírou přesnosti, to díky relativní jednoduchosti kontextu a přímé empirické ověřitelnosti. Na základě empirických skutečností tak můžeme například u výroku „v pondělí jsem byl celý den doma“ vcelku spolehlivě ověřit, zda je do značné míry pravdivý nebo nikoli. U řady výroků popisujících skutečnost si však již luxus prosté pravdivosti dopřát nemůžeme. Příkladem mohou být hodnotící soudy²⁷ nebo výroky, které jsou kvůli přirozeným limitům jazyka obsahově natolik nepřesné, že je lze chápat v různých významech jako hodnotící soud „mám rád svoji tchyni“ nebo výrok „nemáme doma žádné zvíře“²⁸.

Regulativní věty, mají-li být v kognitivistickém smyslu chápány pouze jako konstatování objektivně (přirozeně) existujících pravidel, jsou na tom co do metody stanovení pravdivosti dokonce ještě hůř než právě zmíněné hodnotící soudy nebo metaforické výroky. Objektivní existence určitého pravidla totiž, vyjma přírodních zákonů, nemůže být prokázána empiricky ani logicky. Zbývá pak jediný způsob určení pravdivosti regulativní věty, kterým je intuice. Zde je však třeba zdůraznit, že v tomto případě nejde o intuici ve smyslu matematicko-logickém, tj. takovou, s níž pracuje idealistický pozitivismus, ale o intuici etickou, estetickou, emocionální nebo náboženskou²⁹.

Spor o to, zda lze v případě regulativních vět hovořit o jejich pravdivosti nebo zda je třeba používat k jejich klasifikaci jiné kategorie (typicky platnost), je tedy primárně sporem o metodologické instrumentarium. Zatímco non-kognitivisté odmítají pracovat s jinými než pozitivistickými metodami ověřování pravdivosti, je kognitivismus založen na rozšíření oboru použitelných instrumentů i na intuici.

Dále se až na výjimky hlásíme k Humově tezi a tím i k non-kognitivistickému přístupu k regulativním větám. Z toho pak vychází i základní dělení informací na výroky a regulativní věty, přičemž ty první hodnotíme jako pravdivé/nepravdivé, ty druhé pak jako platné/neplatné. Důvod výběru této metody však není filozofický ale především praktický. Pokud bychom totiž pracovali při klasifikaci různých sdělení pouze s kategorií pravdivosti, dostal by obsah pojmu „pravdivý“ tolik možných významů, že jen jejich popis by vydal na samostatnou monografii.

Jestliže tedy dále o výrocích budeme prohlašovat, že jsou pravdivé či nepravdivé a o regulativních větách a v nich obsažených regulativech, že jsou platné nebo naopak neplatné, neznamená to, že bychom zcela odmítali úlohu shora zmíněných intuitivních metod. Oddělením bytí a mětí respektive pravdivosti a platnosti tedy nesledujeme filozofickou čistotu ale pouze metodologické zjednodušení a v důsledku

²⁶ Problému určitelnosti a prokazatelnosti pravdy se věnuje například Hans-Georg Gadamer v rozsáhlé práci Gadamer, H. G. *Truth and Method*. London: Continuum, 2004.

²⁷ Rozlišování mezi výroky, jimž lze přiřadit hodnotu pravdivosti, a hodnotícími soudy je v právu obzvláště důležité například v oboru ochrany osobnosti. Hodnotící soudy zde často nejsou v porovnání s výroky shledávány jako prokazatelné a přímo sankcionovatelné.

²⁸ Pravdivostně problematický charakter tohoto výroku je dán především použitím relativně abstraktních pojmů – např. pojem „zvíře“ lze v tomto případě chápat jako domácího mazlíčka ale též mnohem obecněji (pak by zahrnul i komára či švába). Podobně může být relativizováno i jeho časové určení, přičemž není jasné, zda je předmětem výroku hodnocení obecně (tj. rodina žádné zvíře nechová) nebo konkrétní (tj. v tuto chvíli doma žádné zvíře není). V podobné relativizaci pak lze pokračovat téměř do nekonečna (pojem „doma“ může znamenat v domě či na zahradě, pojem „máme“ může znamenat jen vlastnictví, naturální držbu či i jen náhodný výskyt apod.)

²⁹ K charakteru a užití intuice v právu viz např. Sobek, T. *Sobek, T. Nemorální právo*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, str. 311.

pak přiblížení objektu našeho zkoumání analytickým metodám a především skutečným lidským schopnostem.

Pokud tedy budeme hovořit o platnosti pravidel a odmítneme v souvislosti s nimi užívat kategorii pravdivosti, není tím automaticky vyloučena možnost brát za základ argumentů jejich legitimacy mimo jiné například i etickou intuici. Právě její aplikace je totiž v řadě případů určujícím či dokonce jediným prostředkem nikoli k objasnění platnosti ale především výše diskutovaného informačního charakteru příslušného pravidla.

Podobně, jako není možné implikovat informační kvalitu výroků z jejich pravdivosti, není totiž možné ani dovozovat organizační efekt pravidel z jejich platnosti. Pravdivost tak stejně jako platnost představují pouze technickou či pozitivní charakteristiku příslušných sdělení (výroků resp. regulativních vět), která však neříká nic o jejich schopnosti materiálně či fakticky plnit funkci informace, tj. organizovat příslušný systém.

Jako jsme výše použili několik příkladů pravdivého sdělení, jehož důsledkem je snížení míry organizace, můžeme použít snad ještě mnohem rozsáhlejší katalog příkladů k ilustraci situací, kdy je snížení míry organizace způsobeno platným pravidlem. Velmi obecně tak lze pro ilustraci použít třeba příklady chybného vojenského rozkazu nebo špatného zákona. Bude to pak opět intuice, která nás ve spojení se zkušeností dovede nikoli jen k platnostnímu ale k informačnímu *a priori* hodnocení příslušného pravidla.

Můžeme tedy stran atributů výroků a regulativních vět uzavřít konstatováním, že má praktický a metodologický smysl činit mezi nimi rozdíl a používat pro ně odděleně kategorie platnosti a pravdivosti. Jedním dechem je však třeba dodat, že platnost ani pravdivost nevypovídají o schopnosti příslušného sdělení (výroku či regulativní věty) organizovat cílový systém. Můžeme se tedy setkat s pravdivými informacemi, jejichž výskyt vede ke zvýšení míry organizace, na druhou stranu však může pravdivá informace vést i ke snížení míry organizace systému resp. k jeho chaotizaci. Podobně může být efektem platného pravidla zvýšení míry organizace stejně dobře, jako může platné pravidlo působit i chaos. Kategorie pravdivosti respektive platnosti tedy chápeme jako formální příznaky, zatímco organizující nebo naopak dezorganizující efekt můžeme považovat za materiální hodnotící soud.

2.4 Dobrá pravidla v pěti minutách

Jak vyplývá z výše uvedeného, nelze u pravidel spojovat jejich informační kvalitu s platností, a to s platností právní, sociální a zřejmě ani etickou³⁰. Skutečnost, že určité pravidlo vydá legitimovaná autorita dle stanovené procedury, samozřejmě ještě neznamená, že v jeho důsledku dojde ke zvýšení míry organizace ve společnosti. Podobně důsledkem toho, že pravidlo je fakticky zachováváno či sankcionováno určitým společenstvím, není nutně společenský prospěch (roz. organizace)³¹. Konečně pak zřejmě ani soulad určitého pravidla s morálním řádem jednotlivce nutně

³⁰ Tuto klasifikaci typů platností platnosti používá Robert Alexy. Za právní považuje platnost vycházející z dodržení formální procedury, sociální platnost váže na faktické zachovávání či sankcionování normy určitým společenstvím a etickou platností rozumí validaci pravidla morálním úsudkem jednotlivce – srov. Alexy, R. *The Argument from Injustice*, přel. Paulson, S., Litschewski Paulson, B. Oxford: Oxford University Press, 2002, str. 85 a násl.

³¹ V této souvislosti můžeme vzpomenout řadu iracionálních či dokonce násilných tradic, mezi které patří například ženská obřízka.

neznamená, že jeho uplatněním dojde ke zvýšení míry organizace společnosti nebo i jen příslušného individua³².

Kriteriem odlišení dobrých, tj. organizujících a nedobrych, tj. dezorganizujících nebo balastních pravidel tedy nemůže být aspekt platnosti, ale je třeba nalézt jiné referenční hledisko. Jeho hledáním se právní věda intenzivně zabývala od poloviny devatenáctého století až po polovinu století dvacátého, přičemž tento problém je aktuální podnes. Přední právníci se tak pouštějí do hledání pojmenovatelných a popsatečných referenčních hledisek odlišujících (skutečné) legitimní či dobré právo od práva špatného, tj. nenáležitěho práva nebo nepráva³³.

Můžeme se v tomto směru setkat například s názorem Jheringovým, že totiž „[v] pojmu ‘práva’ shledají se pospolu opaky: boj a pokoj – pokoj jakožto cíl³⁴, boj jakožto prostředek práva, oba pojmem práva stejnou měrou dány a od něho neodlučitelné³⁵.“ O více než půlstoletí později spojují statický a dynamický rozměr pojmu práva Gustav Radbruch a Karl Llewellyn. Zatímco Llewellyn hovoří obecně o civilizaci respektive o kultuře³⁶, analyzuje Radbruch jednotlivé účely do stále ještě metaforických, přesto však už konkrétnějších kategorií jistoty, praktické užitečnosti a spravedlnosti.

Na tuto strukturu účelů práva pak Radbruch nepřímou odkazuje i v diskusi, kterou nad referenčním hlediskem práva otevírá v jednom z nejpozoruhodnějších právně filozofických děl druhé poloviny dvacátého století nazvaném příznačně Pět minut právní filozofie. V první minutě čtení (obrazně i fakticky) se dozvídáme, že hodnocení práva prostřednictvím jeho formální legitimacy (platnosti) nás ponechává „bezbranné před jakkoli hrůzně svévolným, krutým či zločinným právem.“ Ani v sociální platnosti práva, již věnoval druhou minutu, pak Radbruch nenalézá odpověď, když s poukazem na politický a právní vývoj v nacistickém Německu říká, že sociální platnost pochybných pravidel byla právě tím, co „přeměnilo Rechtsstaat v režim bezpráví.“

Namísto individuálního hlediska spravedlnosti založené na citu či intuici každého jediného Heřmana ze Žampachu však Radbruch hovoří o obecném referenčním rámci tvořeném tím, co hned ve třetí minutě nazývá vůlí po spravedlnosti³⁷. Jeho přesvědčení o objektivní a obecné existenci této vůle, jakož i důraz na její důležitost pak lze mimo jiné vyčíst i z toho, že vůlí po spravedlnosti a jejímu objektivně poznatelnému nosiči, tj. základním právním principům, věnuje téměř tři z celkových pěti minut.

Od objektivně existujících přirozených principů práva ještě Radbruch v poslední půlminutě metodicky odděluje Boží zákony. Těm v podstatě vykazuje místo mimo

³² Zde se hodí s nadsázkou odkázat na známý kreslený vtip předního českého humoristy Vladimíra Renčína, na kterém průvodce představuje návštěvníkům hradu postavu na rozměrném obraze slovy: „Heřman ze Žampachu, neúnavný obránce spravedlnosti, hlasatel morálky, kritik nepravostí. Celému kraji se ulevilo, když ho v roce 1630 střeli.“

³³ Pojmů nenáležitěho práva a nepráva jako protikladů k platnému právu používá Gustav Radbruch – srov. Radbruch, G. *Statutory Lawlessness and Supra-Statutory Law* (1946), přel. Paulson, S., *Oxford Journal of Legal Studies*, roč. 26, číslo 1, str. 1 a násl.

³⁴ Zde se nepochybně zrcadlí i Kantova vize míru jako ideálního stavu, k němuž musí směřovat mezinárodní společenství – srov. Kant, I. *To Perpetual Peace – A Philosophical Sketch*, přel. Humprey, T. New York: Hackett Publishing, 2003.

³⁵ Viz Jhering, R. *Boj za právo*. Brno: Fr. Karafiát, 1875, str. 7.

³⁶ Srov. Llewellyn, K. *Some Lectures on Law and its Study*. New York: Columbia University School of Law, 1930, str. 109 a násl.

³⁷ Je v tomto směru zajímavé, že překladatel Radbruchova díla do angličtiny, americký profesor Stanley Paulson, použil pro výraz „Gerechtigkeit“ anglického pojmu „justice“ a nikoli výrazu „fairness“, který mohl být, přestože pro něj němčina ani čeština neznají odpovídající ekvivalent, původní Radbruchově myšlenke blíží.

objektivní právo, když formuluje hypotézu, že na rozdíl od přirozených právních principů Boží hlas „promlouvá svědomím ke každému zvlášť v jednotlivých případech.“

Viditelně bez teoretických ambicí pak další půlstoletí po Radbruchovi přichází Lawrence Lessig s lakonickým a dále nerozvedeným konstatováním, že právo, pokud reguluje kulturu³⁸, by mělo prostě „dělat dobře.“ Může se jevit jako projev neúcty ke všem předně jmenovaným právním filozofům, že po odkazu na jejich velké a v mnohém dosud nepřekonané teze citujeme Lessigovu prostou a obsahově *de facto* prázdnou formuli o dobrotě jako smyslu, účelu a legitimačnímu základu práva. Ve skutečnosti však toto prohlášení dobře ilustruje charakter neformálních referenčních hledisek informační kvality práva. Společným znakem těchto referenčních hledisek je totiž jejich problematická poznatelnost a popsitelnost, na kterou Lessig reaguje prostě tím, že se o hlubší poznání nebo popis svého referenčního rámce vlastně ani nesnaží (přestože tento rámec sám intuitivně aplikuje).

Trefně se k problému poznatelnosti informační esence práva (a tedy i jeho referenčního hodnotového základu) vyjadřuje ve shora již jednou citovaném díle Rudolf von Jhering. Dávno před tím, než Radbruch označil své referenční hledisko jako „vůli po spravedlnosti“ a Lessig nepřímou jako „vůli po dobrém“, Jhering pro totéž užívá výrazu „právní cit národa.“ Obratem pak elegantně vykládá podstatu jeho nepoznatelnosti jednoduchým příměrem: „Pro stát, jenž chce vážen býti na venek, pevný býti a nepodvratný u vnitř, není vzácnějšího statku, jež by střežiti měl a pěstovati, než právní cit národa. Právní cit jest kořen celého stromu (...) Ale kmen a koruna mají tu přednost, že jest jich viděti, co zatím kořeny v půdě vězí a pohledu jsou nepřístupny“³⁹.

Zatímco tedy někteří vrcholní pozitivisté, vedeni vírou v lidské schopnosti, pokoušejí se rozrýpat zem a nahlédnout alespoň intuitivně do kořenů práva⁴⁰, Lessig se plně spokojí s tím pozorovat korunu tohoto stromu, věřit, že tam nějaké kořeny skutečně jsou a že jejich podobu lze intuitivně odhadnout. Radbruch však ve svých pěti minutách není až tak skeptický, když projevy vůle ke spravedlnosti označuje za principy práva⁴¹ a říká, že „...jejich podrobnosti možná zůstávají otázkou, ale staleté naše snažení ve skutečnosti zakládá jejich pevné jádro a že jsme o nich dosáhli tak dalekosáhlé shody v podobě takzvaných deklarácí lidských a občanských práv, že snad jen dogmatický skeptik se může těšit z pochybností o některých z nich“⁴².

³⁸ Zde se můžeme jen dohadovat, zda je pojem kultury použit izolovaně nebo zda se jedná odkaz k Llewellynovu dílu.

³⁹ Viz Jhering, R. *Boj za právo*. Brno: Fr. Karafiát, 1875, str. 77.

⁴⁰ Mezi tyto pionýry samozřejmě nepočítáme Kelsena, který do té míry důvěřoval přirozené vůli ke spravedlnosti, že se jí ve svých analytických pracích vůbec nezabýval. Přílišné spoléhání se na přirozenou schopnost základních principů spravedlnosti prosadit se a tím danou orientaci na formu práva vyčítá Kelsenovi například Vladimír Čermák, když píše, že právo „je tedy právem nejen vzhledem ke své formě, ale současně i vzhledem ke svému obsahu. V období, kdy forma práva se zcela odpoutává od jeho obsahu, bývá právo vystaveno nebezpečí, že pozbude povahu práva vůbec“ – viz Čermák, V. *K některým otázkám Kelsenovy ryzí nauky právní*, in Baroš, J. (ed.), Vladimír Čermák – člověk, filozof, soudce. Brno: Masarykova univerzita, 2009, str. 248.

⁴¹ Radbruch zde spojuje hned několik kognitivistických pojmů, když hovoří o principech jako synonymu pro přirozené právo. Tyto dvě kategorie pak ještě navíc překrývá s pojmem rozumného (racionálního) práva.

⁴² Otázkou v této souvislosti je, zda je možno v případě kořenových hodnot práva připustit nějakou jejich dynamiku. Právní principy se totiž v čase evidentně vyvíjejí, i když lze argumentovat, že tento vývoj se netýká principů samotných ale míry jejich aktuální reflexe právní doktrínou – srov. Hurdík, J., Lavický, P. *Systém zásad soukromého práva*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, str. 56.

2.5 Kořeny života, kořeny práva

Přes pojem informace a jeho konkrétní formy, tj. pravidla, se opět dostáváme k úvodnímu motivu této kapitoly, tedy k životu. Připomeňme, že Wiener postavil své zkoumání života na třech základních pozitivních paradigmatech:

- informace je protikladem entropie,
- organismy jsou vybaveny větším než kritickým množstvím informace a
- organismy resp. jejich společenství reagují na změnu podmínek produkci informace.

Přestože už se kybernetice za vydatného přispění logiky a filozofie podařilo důkladně vysvětlit první paradigma a molekulární biologie a genetika už spolehlivě objasnily to druhé, je schopnost živých organismů produkovat organizující informaci stále jevem, který jsme schopni pouze konstatovat. Tato schopnost, ať už bez vnějšího impulsu nebo jako důsledek změny okolností, tvoří navíc jen část dosud nerozklíčované podstaty života. Nejsou to totiž jen informace přímo vytvářené členy určitého živého společenství, co příslušnou entitu vnitřně organizuje, ale často též informace, jejichž původce nelze vůbec vystopovat.

V úvodu této kapitoly jsme zmínili zajímavou skutečnost, že totiž charakteristický znak života, tj. schopnost čelit entropii, můžeme dlouhodobě pozorovat nikoli na jednom živém organismu (ten od určitého okamžiku entropii podléhá, což v důsledku končí smrtí), ale na celém společenství či dokonce na živé přírodě jako takové. Entity jsou tedy vnitřně organizovány jak informacemi (ať už jde o výroky nebo pravidla) vytvářenými jednotlivými jejich členy či v jejich vzájemné spolupráci, tak překvapivě i informacemi, které žádný ze členů příslušného společenství nevytvořil.

Převedeno na problematiku lidské společnosti a její organizace hovoříme o situaci, kdy část pravidel je pozitivně vytvářena k tomu určenými institucemi (právotvůrcem, soudcem apod.), přičemž však jiná část pravidel, na jejichž základě společnost objektivně funguje, nemá žádného individuálního ani kolektivního původce. Jheringovými slovy je tedy společnost organizována nejen díky pozitivně vytvořené a tedy viditelné a prokazatelné koruně respektive kmeni, ale též díky neviditelným kořenům.

Situace, kdy určité společenství produkuje organizující informaci nikoli prostřednictvím svých členů ale jako celek, není ojedinělá a ani zdaleka se nejedná o typicky lidskou vlastnost. S tímto jevem se totiž můžeme setkat i u tvorů, jejichž inteligencí či dokonce smyslem pro vyšší formy organizace bychom se obvykle vůbec nezabývali.

Oblíbeným příkladem a vhodným studijním materiálem jsou mravenci, jejichž kognitivní a myšlenkové schopnosti nejsou samozřejmě nikterak oslňující. Pokud podobně, jako to udělal americký biolog Nigel Franks, vybereme z mraveniště stovku vojáků a umístíme je mimo jejich kolonii, je hodně pravděpodobné, že začnou „pochodovat pořád dokola, až nakonec pojdou vysílením“⁴³. Mravenci nejsou vybaveni ani dostatečným senzorickým a myšlenkovým aparátem, aby byli schopni určovat polohu, počítat nosnost konstrukčních prvků mraveniště, třídít, evidovat a distribuovat zdroje apod. Žádný z nich by tedy zřejmě, i kdyby to bylo objektivně možné, nebyl schopen odpovědět na otázku, z jakého důvodu právě dělá to či ono.

⁴³ Viz Franks, N. R. Army Ants: A Collective Intelligence. American Scientist, číslo 77, str. 139.

Přes tyto deficity můžeme sledovat fascinující konstrukční preciznost mravenišť, jejich prozíravé umístění v krajině, dokonalou logistiku či dokonce strategické plánování operací se zdroji.

Situaci, které dokládají výše zmíněnou skutečnost, že totiž výskyt organizující informace může být důsledkem mnohosti informačních elementů, je samozřejmě mnohem více. Výsledky pozorování této tajuplné tendence nemůžeme odmítnout ani prostým poukazem na skutečnost, že i ty nejjednodušší organismy jsou ve skutečnosti do té míry vnitřně složité, že jsme ještě nepronikli dostatečně hluboko do tajů jejich fungování. Tvorba organizujících informací totiž probíhá i v uměle vytvořených entitách, které životem sice nejsou (na to jsou až příliš primitivní), ale kladou si za cíl alespoň v základních rysech jej simulovat.

Příkladem právě uvedeného mohou být takzvané celulární automaty⁴⁴. Jedná se v podstatě o jednoduché matematické simulace, kdy je nejprve definováno prostředí (například čtvercová mřížka), do něž je pak ve formě jednoduchého vzorce vložena organizující informace. Když se pak tímto způsobem celý automat nastartuje, dochází zpravidla ke generačnímu vývoji vykazujícímu v komplexním pohledu fascinující vlastnosti – mnohdy to vypadá, jako by namísto banálně jednoduchého vzorce určoval rozložení černých a bílých polí spíš nějaký malíř nebo filmový režisér.

Nejznámějším typem celulárního automatu je model Johna Hortona Convaye známý jako Game of Life⁴⁵. Je rozložen na čtvercové mřížce a pravidla generační selekce jsou následující:

- Živá buňka s počtem živých sousedů menším než dva zaniká.
- Živá buňka s počtem živých sousedů větším než tři zaniká.
- Živá buňka s počtem živých sousedů dva nebo tři přežívá do další generace.
- Mrtvá buňka s počtem živých sousedů tři se mění na živou.

Aplikací těchto jednoduchých pravidel v jednotlivých generacích vývoje celulárního automatu dochází k vytvoření obrazce libovolné velikosti. Jednotlivé jeho elementy jsou přitom úplně jednoduché – vždyť jde vlastně pouze o bílé a černé čtverce. Relativně jednoduchá je i generická informace, kterou si všechny elementy nesou, tedy základní vzorec popsáný výše. Mnohost elementů však působí, že ve výsledku dostáváme fascinující obrazec, o kterém můžeme při vnějším pohledu přinejmenším prohlásit, že je zajímavý nebo dokonce krásný či úchvatný. Na jednotlivých elementech ani na původním vzorci však nic zajímavého, natož pak úchvatného, samozřejmě nenalzáme.

Přestože zatím nejsme schopní popsat mechanismus tvorby organizující informace z mnohosti elementů, máme pro něj odborné označení, a to pojmem komplexita⁴⁶. V běžné řeči užíváme tento termín pro mnohost či složitost, v uvedených souvislostech jej však užíváme k označení právě popsaného jevu.

Vrátíme-li se zpět k problematice kořenů pozitivních společenských pravidel, můžeme formulovat hypotézu, že za existencí těchto kořenů stojí právě tajuplný efekt komplexity. Takové vidění legitimačního základu a zároveň referenčního rámce práva samozřejmě není samo o sobě uspokojivé, neboť nás nepřivede k poznání jeho kvantity ani kvality. Komplexita totiž doposud není exaktně popsána a je otázkou, zda k jejímu dokonalému pochopení vůbec kdy dojde. Použití tohoto pojmu je tedy

⁴⁴ Viz tamtéž, p. 112 a násl.

⁴⁵ Podrobněji se vysvětlení funkce automatu věnuje například internetová stránka Wonders of Math, jež je součástí internetového portálu math.com. Na adrese <http://www.math.com/students/wonders/life/life.html> je pak možné i vizuálně spustit tento automat s libovolným počátečním nastavením (systém nabízí dokonce i několik přednastavených startovacích obrazců).

⁴⁶ K pojmu viz např. populární publikaci Peter Coveneye a Rogera Highfielda *Frontiers of Complexity: The Search for Order in a Chaotic World*, která byla přeložena do češtiny a vydána jako Coveney, P., Highfield, R. *Mezi chaosem a řádem*. Praha: Mladá Fronta, 2003, str. 217 a násl.

z vědeckého hlediska prakticky rovnocenné konstatování, že kořeny právních pravidel spočívají například v přirozené racionalitě, Boží vůli nebo přírodním řádu.

Označení komplexity jako původce kořenů práva však má i přesto svůj smysl. Předně jde o informačně vědní termín, jehož samotná existence dokládá, že informační metody mohou být v právu užity i při relativně obtížných aplikacích, a to právě v situaci, kdy odkazujeme na nepozitivní zdroje právních pravidel. Druhým, a v mnohém důležitějším, důsledkem výše naznačené vazby mezi komplexitou a kořeny práva pak je uvedení těchto kořenů do přímé souvislosti s životem jako takovým. Komplexitu je totiž v tomto směru možno vnímat jako empiricky prokazatelný efekt, který zajišťuje zachování života tím, že prozařuje společenství živých organismů informací, ať už jde o informaci potřebnou k fyzickému přežití druhu nebo k tomu, co můžeme hodnotit jako vysoké formy společenské organizace (tj. Llewellynovskou kulturu).

Neméně důležitým důsledkem spojení pojmu komplexity s Jheringovskými kořeny práva pak je konečně i poznání, že sama existence těchto kořenů je závislá na existenci lidského společenství. Samotný jednatel či omezená skupina má tedy podobně, jako malá parta mravenců ve výše uvedeném příkladu, jen velmi omezené možnosti z těchto kořenů čerpat. Komplexita je tak nejen projevem života, ale též důsledkem mnohosti jeho elementů.

Výše uvedené tedy vede k úvaze, že přirozeným smyslem societ je mimo jiné i to, že členství v nich dává každému člověku možnost užívat výhod nikoli jen pozitivních pravidel a efektů (tj. koruny či kmene), ale též čerpat výhody plynoucí z toho, že je taková societa organizována i prostřednictvím svých kořenů. Pak také samozřejmě platí i opačný vztah, tj. že izolovaný jedinec nejen, že nemůže těžit z pozitivních výhod života ve společnosti, ale nemůže se ani těšit z toho, že by byl jeho život intuitivně organizován kořenovými pravidly. Právě uvedené dle našeho názoru mimo jiné i dává další rozměr původním teoriím společenské smlouvy, k nimž se vrátíme v dalším výkladu.

2.6 Přirozenost informace

Schopnost tvorby informace a práce s ní je tím, co odlišuje živé organismy od neživé přírody. Za informaci však považujeme pouze takové sdělení, které v konečném důsledku vede ke zvýšení míry organizace určitého systému. Hovoříme-li tedy o lidské společnosti, je informací pouze takový výrok nebo pravidlo, s jehož výskytem se tato společnost stává organizovanější.

Za referenční hledisko k rozeznání pravé (skutečné) informace jsme identifikovali metaforické kořeny společenské organizace. Vychází-li určité sdělení z těchto kořenů, můžeme je považovat za informaci a prohlásit jej za společensky žádoucí. Vztaženo k právu je tedy za skutečnou jeho součást možné považovat pouze taková pravidla, jejichž východiskem je, slovy Gustava Radbrucha, vůle ke spravedlnosti. Jen taková pravidla totiž, přestože určení jejich referenčního hlediska je diskutabilní, v konečném důsledku vedou ke zvýšení míry společenské organizace.

Dokonce lze, byť s velmi volnou licencí, použít Jheringova příměru i k charakteristice přirozenosti jednotlivé informace. Je-li sdělení vybaveno příslušným kořenem, můžeme jej, téměř bez ohledu na jeho kmen a korunu, považovat za informaci. Pokud je tomu však opačně, tj. že příslušné sdělení i přes košatou korunu a pevný kmen žádný kořen nemá, je třeba označit jej za balast nebo dezinformaci, právní pravidla v tomto směru nevyjímaje.

Určení či dokonce prokázání přítomnosti či naopak absence informačního kořene představuje výjimečně těžký úkol. Je totiž závislé nikoli jen na logickém či rozumném úsudku, ale v hojně míře též na rozumové či dokonce etické intuici. Dotaz „jak se máš?“ tedy můžeme samozřejmě vyložit jako informačně neutrální pobídku k výpovědi o tom, co právě prožíváme. Obsahem tohoto dotazu však obvykle bývá jiné, mnohem důležitější sdělení, například o tom, že o nás tazatel jeví zájem a že mu leží na srdci náš prospěch⁴⁷.

Informační obsah různých sdělení může být v jejich pozitivní formě složitě zakódován. Typická je tato situace například v umění, kde výrazové prostředky, přestože mohou být velmi silné a sdělné, často jen naznačují obrovský význam, který je v příslušném uměleckém díle skryt. Záleží pak na schopnostech (předporozumění, častěji však spíš na intuici) adresáta, tj. diváka či posluchače, do jaké míry je schopen či ochoten dostat se k příslušnému informačnímu kořeni.

Informační obsah může být do příslušného sdělení vložen jeho původcem vědomě, ale též bezděčně. Řada sdělení tedy v sobě překvapivě nese implicitní informaci, kterou však původce příslušného sdělení nepředpokládal či dokonce ani nemohl předpokládat. Několikahodinová výměna názorů na právě skončené fotbalové utkání provedená nad několika sklenicemi piva tak je zpravidla zúčastněnými experty opravdu míněna jako odborná debata. Jejím informačním efektem však ani zdaleka není vzájemné zvýšení organizovanosti přítomných co do znalostí o technice hry, ale zvýšení míry organizace posílením vzájemného jejich přátelství.

I v právu můžeme konstatovat výskyt situací, kdy jsou pozitivní pravidla vytvořena právotvůrcem s určitým úmyslem, jejich obsah jde však co do informační kvality daleko za hranice právotvůrcových schopností. Nehovoříme však nyní o efektech komplexity popsaných výše (vždyť architektem právního předpisu může být i jen jediný člověk), ale o implicitním informačním obsahu jednotlivých sdělení. K jeho odhalení pak dokonce není často třeba ani komplexního pohledu na celý systém, ale postačí i jen důsledná intuitivní analýza.

K ilustraci právě uvedeného můžeme použít příklad z české ústavní praxe. Spor vznikl, zjednodušeně řečeno, o to, jaký rozsah má nově zavedený pojem „veřejná instituce hospodařící s veřejnými prostředky“ užitý při definici okruhu subjektů, na něž dopadá informační povinnost dle zákona o svobodném přístupu k informacím. Nejvyšší soud se rozhodl k výkladu tohoto pojmu užít metodu historické (autentické, originalistické) teleologie, přičemž studiem důvodové zprávy a dalších okolností přijetí příslušné novely dospěl k závěru, že smyslem a účelem užití tohoto pojmu ze strany právotvůrce bylo rozšířit okruh povinných subjektů o Českou televizi a Český rozhlas. Domáhal-li se tedy v tomto případě žalobce poskytnutí informací od Všeobecné zdravotní pojišťovny, konstatovaly obecné soudy absenci pasivní legitimace povinného subjektu a tím i neexistenci povinnosti informace poskytnout.

Ústavní soud naproti tomu vyšel z aktuální teleologie příslušného ustanovení, tj. zkoumal, jaký smysl a účel má toto ustanovení samo o sobě. Ústavní soud se tedy zabýval aktuální racionalitou příslušné zákonné formulace namísto historické racionality vložené do předpisu samotným právotvůrcem a k tomu doslova uvedl⁴⁸: „*Jakkoli předkladatel osnovy zákona deklaroval účel novely zákona o svobodném přístupu k informacím potřebou přijetí obecnější úpravy než úpravy speciální v zákonech o České televizi a Českém rozhlasu, nicméně ze skutečnosti, že tak neučinil (...) výslovným označením České televize a Českého rozhlasu v postavení povinných subjektů (...), nýbrž zakotvením obecného pojmu "veřejné instituce hospodařící s veřejnými prostředky", nelze než rozsah tohoto pojmu vymezit interpretací*

⁴⁷ O implicitním obsahu různých na první pohled banálních sdělení zpívá i legendární Louis Armstrong ve své písni *What a wonderful World* slovy: „I see friends shaking hands saying 'how do you do?' They're really saying I love you.“

⁴⁸ Viz rozhodnutí sp. zn. III.ÚS 671/02 ze dne 16.01.2003 vyhl. pod č. N 10/29 SbNU 69.

definičních znaků takto stanovené množiny subjektů. Na okraj nezbytného interpretačního přístupu k danému zákonnému ustanovení lze připomenout tezi jednoho z nejvýznamnějších demokratických evropských právníků 20. století Gustava Radbrucha: 'Vůle zákonodárce není metodou výkladu, nýbrž cílem výkladu a výsledkem výkladu, výrazem pro apriorní nezbytnost systémově-nerozporného výkladu celého právního řádu. Je proto možné konstatovat jako vůli zákonodárce to, co nikdy jako vědomá vůle autora zákona nebylo přítomno. Interpret může rozumět zákonu lépe, než mu rozuměl jeho tvůrce, zákon může být moudřejší než jeho autor - on právě musí být moudřejší než jeho autor.' (G. Radbruch, Rechtsphilosophie. Studienausgabe. Hrsg. R. Dreier, S. Paulson, Heidelberg 1999, s. 107.)“

V řadě případů je samozřejmě složité určit, zda je informační obsah součástí, byť nevyjádřenou, příslušného sdělení, nebo zda je výsledná organizující informace důsledkem působení efektu komplexity. Běžná každodenní, chce se říci až banální, komunikace probíhající v rámci informačních sítí totiž objektivně vede ke komplexním efektům ochrany a rozvoje základních hodnot lidské společnosti a není možné spolehlivě rozhodnout, zda k tomu dochází v důsledku synergických projevů přirozených informačních obsahů jednotlivých sdělení nebo následkem působení efektu komplexity.

Velmi dobře je tento efekt vidět v nesvobodných společnostech, kde jsou základní (kořenové) společenské hodnoty systematicky potlačovány vládnoucím režimem. Explicitní komunikace o svobodě, spravedlnosti, slušnosti a podobně tak bývá v lepším případě monitorována, v horším pak blokována či dokonce perzekuována⁴⁹. Účastníky informační výměny však zpravidla taková komunikace ani příliš nezajímá a raději si vyměňují běžné informace o každodenním životě. I na pozadí této banální informační výměny však můžeme pozorovat rozvoj řady základních společenských hodnot. Fungující informační síť, byť její bázi tvoří neutrální informace (tj. takové, jejichž kmen a koruna jsou pro příslušný režim nezávadné), tak funguje jako relativně bezpečné místo, kde mohou informační kořeny přežít a kde může docházet k jejich neviditelným či dokonce pozitivním⁵⁰ projevům.

Ať už je přítomnost kořenových informací v informačních sítích důsledkem jejich implicitního obsahu v každém informačním fragmentu nebo naopak komplexním efektem mnohosti subjektů a jejich vzájemných informačních interakcí, je jisté, že můžeme sledovat přirozenou tendenci ke vzniku a rozvoji informačních struktur. Tam, kde je informacím umožněno proudit, dochází k přirozenému vzniku a rozšiřování komunikačních kanálů. Naše společnost má tedy přirozenou tendenci komunikovat a možnosti vzájemné komunikace dále vylepšovat.

Mezi přirozené vlastnosti informace tedy můžeme vedle výše uvedených počítat i schopnost vyvolat potřebu její komunikace k dalším adresátům⁵¹. Čím důležitější se nám příslušná informace jeví, tím je i logicky silnější nutkání sdělit ji ostatním a tomu odpovídající potřeba vytvoření či využití odpovídajících komunikačních kanálů. Právě tato přirozená vlastnost informace pak vedla k masivnímu rozvoji informačních a komunikačních technologií umocněnému v posledních dekádách především

⁴⁹ K tomu srov. např. Zittrain, J., Edelman, B.G. Internet Filtering in China. Harvard Law School Public Law Research Paper č. 62, IEEE Internet Computing, 2003.

⁵⁰ Příkladem mohou být nepokoje rozpoutané v roce 2010 na základě problematického průběhu prezidentských voleb v Íránu. Nesrovnalosti ve volební kampani, jakož i nejrůznější incidenty v průběhu voleb díky informační síti, normálně sloužící ke každodenní občanské či obchodní komunikaci, zvedly vlnu odporu proti autoritářskému režimu. Jedním z prvních kroků režimu v reakci na to pak bylo maximální možné omezení funkce informačních sítí spojené s tvrdými represemi.

⁵¹ V důsledku pak dochází k přirozené tvorbě informačních komunit – srov. Dickinson, A. M. Knowledge Sharing in Cyberspace: Virtual Knowledge Communities, Lecture Notes in Computer Science, 2002, číslo 2569, str. 457.

objevem číslicového zpracování dat⁵². Není v tomto směru náhodou, že přirozená potřeba komunikovat dala vzniknout i jednomu z nejdůležitějších oborů lidské činnosti vůbec, informatice.

Přirozenou tendenci informace vyvolávat potřebu komunikace je z hlediska práva velmi důležité šetřit především tehdy, pokud jsou jejímu projevu kladeny do cesty nějaké překážky. Zvláště v situacích, kdy je takovou překážkou pozitivní právo, se může jednat o na první pohled neškodný, ve skutečnosti však závažný konflikt formální platnosti s přirozenou potřebou vyplývající ze samotných základů (kořenů) nikoli jen práva ale samotného života. V takových střetech⁵³ se pak právo samozřejmě nemůže spoléhat na prostou formální legitimitu, ale musí být zaštitěno právě svými kořenovými hodnotami.

2.7 Shrnutí kapitoly

Smyslem této kapitoly bylo v návaznosti na dosavadní poznání v oboru právní informatiky (lépe snad by bylo nazvat ji právní kybernetikou) naznačit možnost vnímání práva jako informačního systému. Nebylo však naším cílem ukazovat možnosti informačních technologií při popisu nebo dokonce při aplikaci právních pravidel ani se optimisticky hlásit k ideálu automatizace jednotlivých právních informačních procesů. Platné právo, ať už jej vidíme v jeho statické či dynamické formě, má totiž paradoxně kvůli své informační podstatě komplexní charakter, což z něj činí objekt, který je přístupný poznání logicko-analytickými metodami jen z malé části.

Kybernetice se totiž i díky relativně nedávným objevům přírodních věd podařilo s dostatečnou přesvědčivostí prokázat, že informace jakožto protiklad chaosu není ničím menším než klíčem k pochopení života. Informační reflexe práva tedy nemusí přinést nutně jen praktický závěr stran možnosti napodobit přirozené právní procesy za užití uměle vytvořených informačních struktur, ale může nás i utvrdit v tom, že informační fundament práva je ve své podstatě totožný s protientropickou podstatou života a jako takový samozřejmě nemůže mít jen logický rozměr.

Posledním momentem, kterému jsme se v této kapitole věnovali, pak byla otázka informačního pojetí přirozenosti fundamentálních hodnot, na nichž právo zakládá svou existenci. Tyto hodnoty samozřejmě z jejich podstaty nelze logicky prokázat, ale důslednou informační analýzou můžeme alespoň popsat jejich charakter a obhájit důvodnost užití intuice jako adekvátní metody k jejich poznání a užívání. Tam, kde právo regulující informační toky stojí proti základním hodnotám společnosti (tj. proti jejím informačním kořenům), můžeme navíc argumentovat nenáležitost (neplatnost, neexistenci) příslušných právních pravidel s poukazem na přímý rozpor se samotnou podstatou života jako takového.

⁵² Tuto tendenci a její důležitost pro právo a právní vědu popisuje už v roce 1988 Viktor Knapp in Knapp, V. Právo a informace. Praha: Academia, 1988, str. 8.

⁵³ Příkladem může být konflikt mezi potřebou (a technickou možností) šířit organizující informace na jedné a restrikcemi zavedenými autorským právem na druhé straně, jehož důsledkem je postupné zpochybňování samotné legitimacy autorskoprávní ochrany informací.